

betaald, 'men abonneerde zich om zo te zeggen op het blad', aldus A. J. Koejemans, een van de redacteuren van '43 af¹; andere bladen waren eerder op grote giften-ineens aangewezen, zo *Het Parool*, *Vrij Nederland* en *Trouw*. 'Wij hebben', vertelde van Randwijk ons in '58, 'behalve in de hongerwinter nooit gebrek aan geld gehad. Het geld stroomde binnen.'² 'Wij hebben zelfs', aldus Bruins Slot aan de Enquêtecommissie, 'geld overgehouden.'³

Behalve door diegenen die *full-time* illegaal werkzaam waren voor een illegaal blad, werd door al die vele duizenden die regelmatig bij de productie en de distributie van de illegale bladen betrokken waren, zonder enige betaling gewerkt, veelal zelfs zonder vergoeding van onkosten. Desondanks waren per nummer de bedragen die voor de productie en distributie nodig waren, vrij hoog. Bruins Slot zei na de oorlog dat elk exemplaar van *Trouw* in doorsnee één gulden gekost had⁴, hetgeen dus betekent dat voor *Trouw* dat eind '43–begin '44 in een oplage van 60 000 verscheen, per nummer f 60 000 nodig was. Alleen al van de 'hoofd-editie' van *Trouw* zijn 41 nummers verschenen, uiteindelijk zelfs in een oplage van 145 000 exemplaren. Aan giften, klein en groot, zijn aan de illegale pers als geheel tijdens de bezetting stellig enkele tientallen miljoenen guldens toegevoegd. Wij moeten het bij die algemene schatting laten: geen enkel blad achtte het verantwoord, een administratie bij te houden.

Hoeveel personen zich met zekere regelmaat voor de illegale pers ingezet hebben, kan ook slechts geschat worden. Wij kennen maar twee cijfers: bij het werk voor *Trouw* waren in '44 tenslotte ca. vierduizend personen betrokken, bij dat voor *Het Parool* ca. drieduizend. Andere bladen die door grote organisaties gedragen werden, waren *Geïllustreerd Vrij Nederland*, *Je Maintiendrai*, *Ons Volk*, *De Vonk*, *Vrij Nederland* en *De Waarheid* – misschien is dus alleen al voor het aantal vaste medewerkers van deze acht bladen een schatting van vijftien- tot twintigduizend verantwoord. Maar er zijn tijdens de bezetting nog ca. 1200 andere illegale bladen verschenen! Daaronder waren evenwel enkele honderden kleine gestencilde illegale nieuwsbladen. Een schatting dat voor de illegale pers als geheel dertigduizend personen zich moeite gegeven hebben, lijkt eerder aan de lage dan aan de hoge kant.

★

¹ Getuige A. J. Koejemans, *Enq.*, dl. VII c, p. 485. ² H. M. van Randwijk, 5 nov. 1958 ³ Getuige J. A. H. J. S. Bruins Slot, *Enq.*, dl. VII c, p. 282. ⁴ A.v.